

Dünyamin Novruzov
Vəkil

**MÜLKİ MƏCƏLLƏNİN 337 və 354-CÜ MADDƏLƏRİNİN
TƏTBİQİNƏ DAİR MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİ ÜZƏRİNƏ
BİR ARAŞDIRMA**

*Zülməti lanətləməkdənsə, bir şam yandır.
Atalar sözü.*

I. Mövzunun əhəmiyyəti.

Hər il milli məhkəmələrimiz tərəfindən mülki mühakimə icraatı qaydasında minlərlə işə baxılır. Mülki mübahisələrin həlli üçün məhkəmələrin ən çox tətbiq etdiyi məcəllələşdirilmiş aktın Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (bundan sonra - MM) olduğunu desək, yəqin ki, yanılmırıq. Lakin MM normalarının tətbiqində bir sıra nöqsanlara rast gəlinməkdə, məhkəmə təcrübəsi və qanunvericinin maddələşmiş iradəsi arasında açıq uyğunsuzluq meydana çıxmaqdadır. Hazırkı araşdırmanın mövzunu MM-in 337 (“Əqdlərin etibarsızlığı anlayışı və onun nəticələri. Mübahisə edilən və əhəmiyyətsiz əqdlər”) və 354-cü (“Etibarsız əqdlər üzrə müddətlər”) maddələrinin tətbiqində rast gəlinən nöqsanların (pozuntuların) bəzilərinin işıqlandırılması təşkil edir.

II. MM-in 337 və 354.2-ci maddələrinin tətbiqinə dair məhkəmə təcrübəsinin əsas məqamları.

(1) Məhkəmə təcrübəsinə görə, etibarsız əqdlər dedikdə, yalnız əhəmiyyətsiz və mübahisə edilən əqdlər nəzərdə tutulur. Digər etibarsız əqd növü (natamam əqd) gözərdi edilir.

(2) MM-in 337.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsinin göstərişi ümumiyyətlə nəzərə alınmır. Həmin göstərişə əməl edilib-edilməməsinin araşdırılmasının öz əksini tapdığı məhkəmə qətnaməsinə rast gəlmək mümkün deyildir.

(3) Bəzi hallarda əqdin etibarsız sayılması barədə məhkəmə qərarlarında yalnız ümumi norma olan 337-ci maddəyə istinad edilir, xüsusi normalardan hər hansı biri tətbiq edilmir. Məsələn, əsas (tələb) hüququn qeyri-müəyyən olması halında, zəminlik müqaviləsini etibarsız sayan məhkəmə yalnız 337.1-ci maddəyə istinad etməklə kifayətlənir, etibarsızlıq növünü və hansı normanın pozulduğunu qeyd etmir.

(4) Məhkəmələr bəzən eyni əqdə münasibətdə həm MM-in 337.2, həm də 337.3-cü maddələrini tətbiq edirlər.

(5) Bəzən əqdin əhəmiyyətsiz olması cavabdeh tərəfindən məhkəmə iclasında bir dəlil kimi irəli sürüldüyü hallarda, məhkəmənin həmin dəlilin qarşılıqlı iddia tələbi şəklində məhkəməyə təqdim edilməli olması mövqeyinə də rast gəlinməkdədir.

(6) Məhkəmə təcrübəsi 354.2-ci maddədə təsbit edilmiş müddətin iddia müddəti olmasından çıxış edir.

III. MM-in 337 və 354-cü maddələrinə dair dəyərləndirmə.

§ 1. *MM-in apardığı, lakin məhkəmə təcrübəsinə böyük ölçüdə yad olan bir təsnifat: “mövcud olmayan/bağlanmamış əqd” və “etibarsız əqd”.*

MM-in 324.1-ci maddəsində (“Əqd mülki hüquq münasibətinin əmələ gəlməsinə, dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəldilmiş birtərəfli, ikitərəfli və ya çoxtərəfli iradə ifadəsidir”.) əqdə verilmiş anlayışdan aydın olduğu kimi, əqdin əmələ gəlməsi/bağlanmasının 2 əsas qurucu ünsürü vardır: iradə ifadəsi və iradənin yönəldiyi hüquqi nəticə (mülki hüquq münasibətinin əmələ gəlməsi, dəyişdirilməsi və ya xitamı). Bununla birlikdə qanunverici bəzi hallarda əlavə qurucu və (və ya) tamamlayıcı ünsürlərin mövcudluğunu nəzərdə tuta bilər.

Əqdin qurucu ünsürlərinin tamam olmaması halında, həmin əqdin varlıq qazanması və hüquq münasibətinin qurulması qeyri-mümkündür; ortada hər hansı əqd mövcud deyildir. Mövcud olmama əqdin (müqavilənin) bağlanması ilə bağlı bir anlayışdır. Qurucu ünsürləri ehtiva etməyən bir müqavilə bağlana, meydana gələ bilməz. Bu mənada, əgər bir əqdin qurucu ünsürlərində əksiklik varsa, əqd mövcud deyil/bağlanmayıb; əgər qurucu ünsürlər tam olsa da, əqdin etibarlı hüquqi nəticə doğurması üçün tələb olunan şərtlər və ya ünsürlərdə əksiklik varsa, onda əqd etibarsızdır.

MM, əqdin mövcud olmaması/bağlanmamasına anlayış vermir, lakin MM-in müddəalarından çıxış edərək əqdin mövcud olmaması/bağlanmaması nəticəsinə gəlmək üçün şərtlərin dairəsini müəyyənləşdirmək mümkündür. Həqiqətən də, əqdin bağlanması/mövcud olmaması MM-in mətnində müxtəlif şəkillərdə ifadə edilmişdir. Məsələn, 324.6-cı maddə “iradə ifadəsinin məzmununun dəqiq müəyyənləşdirilə bilməməsi halında əqd mövcud deyildir” kimi açıq göstərişi nəzərdə tutur. Standart şərtlə müqavilələrə münasibətdə isə, mövcud olmama “tərkib hissəyə çevrilməmə” ifadəsi ilə açıqlanır. Belə ki, 418.1-ci maddəyə görə, müqavilənin standart şərtləri onu təklif etmiş tərəflə digər tərəf arasında bağlanmış müqavilənin tərkib hissəsinə yalnız o halda çevrilir ki, təklif etmiş tərəf müqavilənin bağlandığı yerdə əyani qeyd yazsın və bu şərtlərə istinad etsin, digər tərəf isə həmin şərtlərlə tanış olmaq və razıdırsa, bu şərtləri qəbul etmək imkanına malik olsun. Yaxud, 419.1-ci maddəyə görə, müqavilələrin standart şərtlərinin formaca qeyri-adi olduğuna görə digər tərəfin nəzərdə tuta bilmədiyini müddəaları müqavilənin tərkib hissəsinə çevrilmir. Qeyd edək ki, burada bağlanmama özünü iki formada biruzə verə bilər. *Birincisi*, əgər müqavilə “tərkib hissəyə çevrilməmiş standart şərt” olmadan bağlana bilməzdisə, onda müqavilə bütövlükdə bağlanmamış sayılacaqdır. *İkincisi*, əgər müqavilə sözügedən şərt olmadan da bağlana bilərdisə, onda bağlanmama yalnız həmin şərtə şamil olunacaqdır.

MM-in xüsusi hissəsində öz əksini tapmış müqavilə növləri ilə bağlı verilmiş anlayışlardan həmin müqavilələrin bağlanması üçün zəruri olan şərtləri, yəni müqavilənin obyektiv mühüm şərtlərini (məsələn, alqı-satqı müqaviləsi üzrə satılan mal və onun qiyməti; podrat müqaviləsi üzrə görülməli iş (işin nəticəsi) və mizd və s.) müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu şərtlər, eləcə də, tərəf(lər)in istəyi ilə mühüm şərt kimi razılaşdırılmalı olan şərtlər (müqavilənin subyektiv mühüm şərtləri) barəsində tərəflərin qarşılıqlı iradə ifadələri yoxdursa, onda müqavilənin bağlanmasından söhbət gedə bilməz. Çünki MM-in 405.1-ci maddəsinə görə, tərəflər müqavilənin bütün mühüm şərtləri barəsində tələb olunan formada razılığa gəldikdə, müqavilə bağlanmış sayılır. Müqavilənin predmetinə dair şərtlər, bu Məcəllədə həmin növ müqavilələr üçün mühüm və ya zəruri adlandırılmış şərtlər, habelə tərəflərdən birinin müraciəti ilə barəsində razılaşma əldə edilməli olan bütün şərtlər mühüm sayılır.

Burada müqavilənin formasına dair şərtin müqavilənin bağlanması, yoxsa etibarlılıq şərti olması qarşısında MM-in göstərişlərinin açıq olmadığını vurğulamaq yerinə düşər. Belə ki, MM-in yuxarıda istinad etdiyimiz 405.1-ci maddəsi, habelə 407.2-ci maddəsi (“Sadə yazılı müqavilə müvafiq qaydada

imzalandığı, notarial qaydada təsdiq edilməli müqavilə isə müvafiq qaydada təsdiq edildiyi andan bağlanmış sayılır.”) forma şərtini müqavilənin mühüm şərti kimi qəbul edir, yəni forma şərti müqavilənin bağlanma şərtidir. Bu o deməkdir ki, forma şərtinə əməl olunmaması müqavilənin bağlanmamış sayılması ilə nəticələnməkdir. Lakin MM-in 329.1-ci maddəsi “Əgər qanunla başqa hal müəyyən edilməmişdirsə, qanunla və ya tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə müəyyən edilmiş forma tələblərinə riayət etməməklə bağlanmış əqd etibarsızdır” deməklə, tamamilə zidd göstərişi ehtiva edir. Göründüyü kimi, ziddiyyət açıqdır: əgər forma şərtinə əməl olunmayıbsa, onda əqd bağlanmayıb; əgər əqd bağlanmayıbsa, onda 329.1 və 337.1-ci maddələrin məzmunu baxımından necə etibarsız sayılacaq?!

Beləliklə, forma şərtinin əqdin bağlanma/qurucu, yoxsa etibarlılıq şərti olmasına dair mövqenin MM-də açıq şəkildə ifadə edilməsinə ehtiyac vardır. Forma şərtinin bağlanma deyil, etibarlılıq şərti kimi qəbulu daha doğru olardı. Məsələn, daşınmaz əmlakın alqı-satqı müqaviləsi notarial deyil, sadə yazılı formada bağlanmış ola bilər, yəni satıcı və alıcı satılan mal, onun qiyməti, habelə zəruri hesab etdikləri digər şərtlərə dair qarşılıqlı iradə ifadələrini sadə yazılı şəkildə təsbit edə bilərlər. Burada tərəflərin iradə ifadələrinin uzlaşması baş vermişdir, lakin bu iradə ifadəsinin etibarlı olması, yəni hüquqi nəticə doğurması üçün notarial formaya ehtiyac olduğunu demək mümkündür. Başqa sözlə, notarial formaya əməl etməmə, müqavilənin etibarsızlığı ilə nəticələnməlidir.

Əqdin mövcud olmaması və etibarsızlığının fərqləndirilməsi zərurəti haradan doğmuşdur, bu təsnifatın praktiki əhəmiyyəti varmı kimi sualları isə aşağıdakı kimi cavablandırma bilərik. *Əvvəla*, etibarlılıq və ya etibarsızlıq müqavilə (əqd) bağlandıqdan sonra müzakirə predmeti ola bilər. Bu mövqə, MM-in sadalanan normalarına uyğundur. Başqa sözlə, konkret mübahisəyə baxılarkən mövcud olmayan əqdin etibarsız hesab olunması ən azı, maddi hüquq pozuntusu ilə nəticələnməkdir. *İkincisi*, mövcud olmama və etibarsızlığın hüquqi nəticələri də fərqlidir. Əgər əqd mövcud deyildirsə, əqd üzrə icra edilənləri vindikasiya və ya əsassız varlanma qaydasında, əgər əqd etibarsızdırsa, onda 337.5-ci maddədə təsbit edilmiş restitusiya qaydasında geri qaytarılması halı meydana çıxacaqdır. *Üçüncüsü*, mübahisə edilən əqd etibarsız sayılması və ya əhəmiyyətsiz əqdin nəticələrinin tətbiqinə dair iddianın irəli sürülməsi üçün müddət nəzərdə tutulduğu halda, mövcud olmayan əqd baxımından hər hansı müddətin mövcudluğundan söhbət gedə bilməz. *Dördüncüsü*, mövcud olmama halını məhkəmə öz təşəbbüsü ilə nəzərə almalı olduğu halda, mübahisə edilən əqd baxımından əqd tərəfinin və ya maraqlı şəxsin əqdi mübahisə etməsi ilə bağlıdır, yəni sonuncu halda məhkəmə öz təşəbbüsü ilə əqdi etibarsız sayar və ya əqdin etibarsızlığını tanıya bilməz. Başqa sözlə, bir müqavilənin mövcud olmaması hər zaman maraqlı şəxs tərəfindən irəli sürülə bilər, bununla bağlı iddia qaldırılmasına ehtiyac yoxdur. Bununla belə, əqdin mövcud olmamasının təsbit edilməsi məqsədilə bir tanınma iddiası qaldırıla bilər. *Beşincisi*, əqdin mövcud olmaması dəlilinin irəli sürülməsi halında, bu dəlilin qarşısının “hüquqdan sui-istifadə təşkil edir” əsası ilə alınma bilməsi mümkün olmadığı (vicdanlılıq prinsipindən çıxış edilməklə mövcud olmamanın düzəldilməsinin qeyri-mümkünlüyü) halda, əqdin əhəmiyyətsiz olması barədə həmin dəlilə münasibətdə bu imkan mövcuddur.

§ 2. MM-ə görə, etibarsız əqdin yalnız iki növünü (“əhəmiyyətsiz əqd” və “mübahisə edilən əqd”) var?

2.1. “Əhəmiyyətsiz əqd” və “mübahisə edilən əqd” anlayışları nəyi ifadə edir?!

Məlum olduğu kimi, Öhdəlik hüququnda, etibarsızlıq, bir müqavilənin öhdəlik əmələ gətirməsi üçün tələb olunan şərtlərdən biri və ya bir neçəsinin əksikliyinə ifadə edir. Etibarsızlıq halında öhdəlikyaradıcı müqavilə bağlanmış, meydana gəlmiş olmaqla birlikdə, hüquq sistemi, tərəflərin belə bir müqavilə ilə reallaşdırmaq istədikləri hüquqi nəticənin əmələ gəlməsinə mane olur. MM-in 337-ci maddəsinin göstərişindən aydın olduğu kimi, qanunvericiliyin tələblərinin pozulması,

bağlanmış əqdin hüquqi nəticə doğurmasına imkan vermir, yəni bu halda etibarsızlıq qanuna ziddiyyətli sanksiyası kimi qarşımıza çıxır. MM etibarsız əqdləri “əhəmiyyətsiz əqd” və “mübahisə edilən əqd” adlı iki əsas qrupda birləşdirir (m. 337.1/2-ci cümlə). MM-in 337.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsinin və 337.3-cü maddəsinin göstərişindən aydın olduğu kimi, əhəmiyyətsizlik mübahisə edilənliyə münasibətdə daha ağır bir sanksiyadır. Əhəmiyyətsiz və mübahisə edilən əqd arasındakı fərqləri aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

(1) MM-in 337.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsi mübahisə edilən əqdin mübahisə edildiyi halda, bağlandığı andan etibarsız olmasını nəzərdə tutur; başqa sözlə, bu cür əqd bağlandığı andan etibarlıdır, lakin mübahisə edilərsə, onda digər şərtlərin də mövcudluğu halında, bağlandığı andan etibarsız olacaqdır. Bu etibarsızlıq növünün əsas cəhəti, qüsurlu əqdin tam şəkildə etibarsız hala gəlməsi üçün, pozulan etibarlılıq şərti ilə qorunan tərəfə əqdi mübahisələndirmək hüququnun tanınmasıdır.

Əgər əqd normal (yəni məzmununa uyğun) nəticələri əmələ gətirməyə qəti olaraq əlverişsizdirsə, əhəmiyyətsizdir. Başqa sözlə, bu halda, əqdin mübahisələndirilməsinə ehtiyac yoxdur; əqd mübahisə edilsə də, edilməsə də, bağlandığı andan etibarsızdır.

(2) Mübahisə edilən əqdin mübahisələndirilməsi əqd tərəfinə (m. 339, 347.1 və s.), bəzi hallarda isə, üçüncü şəxsə tanınmış hüquq (m. 346.1, 349 və s.) olduğundan mübahisə halında məhkəmə öz təşəbbüsü ilə bu halı nəzərə ala bilməz.

Əhəmiyyətsiz əqd halında isə, məhkəmə öz təşəbbüsü ilə bu halı nəzərə almalıdır. Yəni baxılan məhkəmə işində müqavilənin əhəmiyyətsiz olması müəyyən edilərsə, hər hansı şəxs müqavilənin əhəmiyyətsizliyi tələbini irəli sürməmiş olsa belə, hakim özü bu halı nəzərə almağa borcludur.

(3) Mübahisə edilən əqdlərin mübahisələndirilməsi kəsici müddətə tabedir (m. 354.2); əhəmiyyətsiz əqdlərə isə, təbiətləri etibarlı ilə belə bir müddət şamil edilmir. Təsadüfi deyildir ki, MM, “əhəmiyyətsiz əqdin etibarsızlığı”na deyil, bu cür əqdin “etibarsızlığı nəticələrinin tətbiqi haqqında iddia”ya müddət şamil etmişdir (m. 354.1).

2.2. Məhkəmə təcrübəsinin nəzərə almadığı etibarsız əqd növü – “natamam əqd”, nəyi ehtiva edir?!

Hüquq sistemi, əqdlərdə qurucu ünsürlərlə yanaşı digər bəzi ünsürlərin də mövcud olmasını nəzərdə tuta bilər. Bu ünsürlər, əqdin bağlanması deyil, bağlanmış əqdin hüquqi nəticə doğurmasını təmin edir. Bu mənada həmin (tamamlayıcı) ünsürlər əqdin qurucu ünsürü kimi çıxış etmir; sadəcə olaraq, bağlanmış əqdin arzulanan hüquqi nəticəni meydana gətirməsi əqdin məhz bu ünsür vasitəsilə tamamlanmasından asılıdır. Tamamlayıcı ünsürlər doğum, ölüm, xəstəlik, müəyyən bir müddətin keçməsi kimi hadisə və ya insanın müsbət və ya mənfi davranışı, hətta iradə ifadəsi də ola bilər. Beləliklə, qurucu ünsürləri tam olan bir əqdin nəticə doğura bilməsi üçün digər ünsürlə tamamlanması tələb edilən hallarda “natamamlıq”dan söhbət gedir. MM-in bir sıra normalarında natamam əqdə dair göstərişlər öz əksini tapıb. Hazırkı məqalə çərçivəsində yalnız əqdlərin etibarsızlığı ilə bağlı normalara qısa şəkildə nəzərə salacağıq.

İlk öncə onu qeyd edək ki, MM-in 337.1-ci maddəsində aparılmış (“əhəmiyyətsiz” və “mübahisə edilən” əqd) təsnifat natamam əqdləri fərqləndirmək üçün maneə deyil. Eyni zamanda, MM, psixi pozuntu nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılmış şəxsin (m. 28.8 və 342), 14 yaşınadək olan şəxsin (m. 29.1 və 344), 14 yaşından 18 yaşınadək olan şəxsin (m. 30.1 və 345.1) və səlahiyyətsiz şəxsin bağladığı əqdə (m. 358.2, 360.2) münasibətdə fərqli qaydanı nəzərdə tutduğu da aşkardır. Sözügedən normaların tələblərindən aydın olduğu kimi, bu növ əqdlər bağlandıqları andan etibarsızdırlar; lakin bu etibarsızlıq sonradan verilən razılıq (bəyənmə) ilə aradan qaldırıla bilər. Burada əqdin natamam şəkildə doğmasından və əgər bu natamamlıq sonradan əqdin bəyənilməsi ilə aradan qaldırılsa, həmin əqdin etibarlı olacağından, əks halda, əqdin bağlandığı andan etibarsız olmasından söhbət gedir. Yəni əqdin sözügedən tamamlayıcı ünsürlərlə tamamlanmaması onun etibarsızlığının qətiləşməsi ilə nəticələnir. Başqa sözlə, bu növ əqdlər mübahisə edilən əqdlərdən

fərqli olaraq, bağlandıqları andan etibarsızdırlar; bu cür əqdlərin etibarlı olması üçün həmin tamamlayıcı ünsürlərə ehtiyac vardır. Bunu, MM-in mübahisə edilən əqd və natamam əqdlə bağlı ifadə şəkillərindən də, sezmək mümkündür. Məsələn, MM, mübahisə edilən əqdə münasibətdə ya “əqd mübahisələndirilə bilər” (m. 339, 347 və s.), ya da “məhkəmə tərəfindən etibarsız sayıla bilər” (m. 346.1 və s.) ifadələrinə yer verir. Qanunverici natamam əqdlərə münasibətdə isə, fərqli ifadə şəklindən istifadə edir. Məsələn, “əqd ... razılığı ilə etibarlı sayıla bilər” (m. 342, 29.1 və s.), “icazəsi ... ilə həyata keçirilsə etibarlıdır” (m. 358.1), “... bunu bəyənirsə, etibarlıdır” (m. 358.2) ifadələrində olduğu kimi. Bu mənada natamam əqdlərin mübahisə edilən əqd kimi qəbulu yolverilməzdir.

Yeri gəlmişkən, MM-in natamam əqdlərlə bağlı tənziqləməsini tam da uğurlu hesab etmək olmaz. Bu mövqeyimizi 342-ci, 32 və 343-cü maddələrin təmsalında izah edə bilərik. MM-in 342-ci maddəsi psixi pozuntu nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılmış, yəni 28.8-ci maddədəki ifadəsilə “Ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən” fiziki şəxsin bağladığı əqdin etibarlı sayılmasını mümkün hesab edir. Halbuki müqavilənin bağlanması üçün qarşılıqlı iradə ifadəsinin olması tələb edilir (m.324.1, 324.2, 389.1, 405.1 və s.) və iradə ifadəsinin də əqdin qurucu ünsürü olması şübhəsizdir. Ağıl zəifliyi və ya ruhi xəstəlik nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən şəxsə münasibətdə “müqavilə bağlamağa yönəlmiş iradə ifadəsi”ndən isə, söhbət gedə bilməz. Əslində, burada əqdin yuxarıda qeyd edilən qurucu ünsürü/nüvəsi olan iradə mövcud deyildir; başqa sözlə, belə halda əqdin bağlanmaması/mövcud olmaması halı ilə qarşı-qarşıyıq. Bu mənada, bağlanmamış bir əqdin səlahiyyətli şəxsin (bu halda, qəyyumun) bəyənməsi ilə etibarlı hala gətirilməsinin mümkünlüyü, bəyənmənin əqdin qurucu deyil, tamamlayıcı ünsürü olmasına dair yuxarıda verilmiş açıqlamalar işığında, istisna edilir.

MM-in 32 və 343-cü maddələri arasında isə açıq ziddiyyət vardır və bu ziddiyyət qanunvericinin diqqətsizliyindən qaynaqlanmışdır. Belə ki, MM-in 32.1-ci maddəsinin ilkin mətni ilə 343.1-ci maddənin mətni arasında ziddiyyət olmamışdır. Çünki hər iki maddə fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin bağladığı əqdin etibarsızlığını mübahisə edilən əqd növünə aid etmişdi. Lakin 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanunla 32.1-ci maddəyə “Fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin himayəçinin razılığı tələb olunan hallarda, belə razılıq olmadan bağladığı əqd sonradan himayəçinin yazılı razılığı ilə etibarlı hesab edilə bilər” məzmunlu 6-cı cümlə əlavə olunmuş, 343.1-ci maddəyə isə ümumiyyətlə əlavə və düzəliş edilməmişdir. Nəticədə, 32.1-ci maddənin 6-cı cümləsi fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin bağladığı əqdin etibarsızlıq növünü mübahisə edilən əqddən natamam əqdə çevirmiş, 343.1-ci maddə isə bundan nəсібini almamışdır. Burada meydana çıxan sual bu növ əqdlərlə bağlı mübahisəyə baxan məhkəmələrin hansı normanı (32.1, yaxud 343.1) tətbiq edəcəyidir. Hər iki norma eyni münasibəti tənziqlədiyindən onlar arasında ümumi və xüsusi norma ayrımının aparılması mümkünsüzdür. Lakin burada qanunvericinin 24 iyun 2005-ci il tarixli dəyişiklikdə ifadə edilmiş iradəsini, yəni fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin bağladığı əqdin natamam əqd kimi tənziqlənməsini nəzərə almaq lazımdır. Bir sözlə, bu cür əqdlərə baxılarkən 32.1-ci maddənin tətbiqini daha məqsəduşğun hesab edirik.

§ 3. Məhkəmə təcrübəsinin “24 iyun 2005-ci il təvəllüdlü ögey uşağı”: MM-in 337.2-ci maddəsinin ikinci cümləsinin göstərişi.

3.1. Maddənin ilkin mətni və sonradan edilmiş dəyişikliklər.

Məhkəmələrin bu sahədəki təcrübəsinin MM-ə ziddiyini daha yaxşı ifadə etmək üçün ilk növbədə maddənin ilkin mətni və edilmiş dəyişikliyə diqqət edilməsinin faydalı olacağı qənaətinəyik. Belə ki, 337.2-ci maddənin ilk redaksiyası aşağıdakı şəkildə olmuşdur:

“Mübahisə edilən əqd məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılmasına görə etibarsız olan əqddir. Əqd barəsində mübahisə edildikdə əqd bağlandığı andan etibarsızdır. Mübahisə etmək hüququ maraqlı şəxsə mənsubdur. Mübahisə edilən əqdin etibarsız sayılması tələbini bu Məcəllədə göstərilən şəxslər irəli sürə bilərlər.”

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə» 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanunla 337.2-ci maddə yeni/hazırkı redaksiyada verilmişdir:

“Əqd barəsində mübahisə edildikdə, əqd bağlandığı andan etibarsızdır. Müqavilənin mübahisə edilməsi müqavilənin digər tərəfinə iradə ifadəsinin bildirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Digər tərəfə münasibətdə həyata keçirilmiş birtərəfli əqd həmin şəxsə qarşı mübahisə edilir”.

3.2. MM-in 337.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsində təsbit edilən hüquq: yenilik doğuran hüquq.

337.2-ci maddənin 2-ci cümləsinin düzgün anlaşılması məqsədilə yenilik doğuran hüquq üçün xarakterik cəhətlərin qısa şəkildə açıqlanmasına ehtiyac vardır. Vedat Buza görə, yenilik doğuran hüquq dedikdə, bir tərəfli əqd ilə hər hansı hüquqi əlaqəni qurmaq, məzmununu dəyişdirmək və ya xitam vermək şəklində başqa bir şəxsin hüquq sahəsində dəyişiklik meydana gətirə bilmə səlahiyyəti verən hüquqlar başa düşülür. A.M.Kılıçoğluna görə, yenilik doğuran hüquq dedikdə, hüquq sahibinin birtərəfli iradə ifadəsi ilə bir hüquq münasibətinin qurulmasını, dəyişdirilməsini və ya xitamını təmin edən, hər hansı şərtə bağlanması və istifadə edildikdən sonra imtinası mümkünsüz olan hüquqlar başa düşülür. Yenilik doğuran hüquqların əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bu növ hüquqlar (1) birtərəfli əqd (iradə ifadəsi) ilə həyata keçirilir; (2) başqa bir şəxsin hüquq sahəsinə müdaxilə etmə səlahiyyəti verirlər; (3) hər hansı şərtə tabe deyillər; (4) istifadə edildikdən sonra imtina edilmələri/geri götürülmələri mümkün deyil; (5) kəsici müddətə tabedirlər. Bu növ hüquqlara nümunə kimi satın almaqda üstünlük hüququ (MM, m. 218.1), əqdi mübahisələndirmək hüququ (MM, m. 339, 347), alternativ öhdəliyin seçilməsi hüququ (MM, 434.3), tələbin əvəzləşdirilməsi hüququ (MM, 540.2), lazımi keyfiyyətli olmayan əşyanın verildiyi alıcının malın qiymətinin mütənasib azaldılmasını tələb etmək və ya müqavilədən imtina etmək hüququ (MM, m. 587.1, 587.2), mirasın qəbulundan imtina hüququnu (MM, m.1256) və s. göstərmək olar.

Beləliklə, 337.2-ci maddənin 2-ci cümləsini yenilik doğuran hüquqa xas əlamətlər baxımından təhlil etməklə aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik.

Əvvəla, maddənin məzmunundakı “iradə ifadəsinin bildirilməsi” sözləri bu hüququn həyata keçirilməsinin birtərəfli əqd şəklində mümkünlüyünü ehtiva edir. Çünki MM, əqdə “mülki hüquq münasibətinin əmələ gəlməsinə, dəyişdirilməsinə və ya xitamına yönəldilmiş birtərəfli, ikitərəfli və ya çoxtərəfli iradə ifadəsidir” şəklində anlayış verir (m. 324.1).

İkincisi, 337.2-ci maddənin 1-ci cümləsi əqdin mübahisə edilməsi halında, onun bağlandığı andan etibarsız olmasını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, əgər əqdi mübahisələndirmək üçün şərtlər mövcuddursa (məsələn, vacib əhəmiyyətli yanılma halı baş veribsə), onda bu hüququn həyata keçirilməsi vasitəsilə (hüquq həyata keçirilənə qədər etibarlı olmuş əqd) həmin əqd etibarsız hala gətiriləcəkdir; nəticə etibarlı ilə, əqd tərəfləri arasında mövcud olmuş bir hüquqi münasibət onlardan birinin tək tərəfli iradə ifadəsilə aradan qaldırılmış, bununla da bu iradə ifadəsinin yönəldiyi şəxsin/kontragentin hüquq sahəsinə birtərəfli müdaxilə edilməsi baş vermiş olacaqdır.

Üçüncüsü, MM-in 328.1-ci maddəsinin (“Əgər tərəflər hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsini baş verib-verməyəcəyi məlum olmayan hallardan asılı etmişlərsə, əqd şərtlə bağlanmış sayılır.”) məzmunundan aydın olduğu kimi, şərtlə bağlanmış əqdlər təbiətləri etibarlı ilə, qeyri-müəyyənliyi ehtiva edirlər. Yenilik doğuran hüquqların bir qayda olaraq, şərtlə bağlı həyata keçirilməsini qadağan edən normanın təməlinə borclunu hüquqi bir qeyri-müəyyənlik içərisində buraxmama düşüncəsi dayanır. Bu mənada, MM bəzi yenilik doğuran hüquqlara münasibətdə bu halı açıq təsbit edib. Məsələn, tələbin əvəzləşdirilməsi ilə bağlı 540.2-ci maddəyə görə, məlumat hər hansı şərtlə və ya müddətin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olduqda etibarsızdır. MM-in 1257.1-ci maddəsinə görə, hər hansı şərtlə və ya hər hansı müddətə mirası qismən qəbul etməyə və ya ondan qismən imtina etməyə yol verilmir. MM-in 337.2-ci maddəsi baxımından birbaşa göstəriş olmasa belə, yenilik doğuran

hüquqların hüquqi təbiəti onların hər hansı şərtə tabe edilməsini bir qayda olaraq istisna edir.

Dördüncüsü, MM-in 337.2-ci maddəsi əqdin etibarsız olması üçün birtərəfli iradə ifadəsinin qarşı tərəfə çatdırılmasını yetərli sayır. Başqa sözlə, birtərəfli iradə ifadəsi ilə arzu edilən məqsəd/əqdin etibarsızlığı meydana çıxır. Sözügedən məqsədin əldə edilməsi, yəni hüquqa bağlanan nəticələrin meydana gəlməsi ilə birlikdə həmin hüququn mövcudluğu aradan qalxır.

Beşincisi, MM-in 354.2-ci maddəsinin məzmunundan aydın olduğu kimi, mübahisə edilən əqdə münasibətdə təsbit edilmiş müddət iddia deyil, kəsici müddətdir. Bununla bağlı ayrıca başlıq altında qiymətləndirmə aparılacaqdır.

Göründüyü kimi, 337.2-ci maddənin 2-ci cümləsində təsbit edilmiş əqdi mübahisələndirmək hüququ, yenilik doğuran hüquq qrupu üçün xarakterik olan bütün cəhətləri özündə ehtiva edir.

3.3. Yenilik doğuran hüquq və yenilik doğuran iddia hüququ.

Yuxarıda 337.2-ci maddənin 2-ci cümləsindəki hüququn yenilik doğuran hüquq olmasına dair mövqeyimizi ifadə etdik. Burada isə, yenilik doğuran iddia hüququ anlayışına qısa nəzər salmağın faydalı olacağı qənaətinəyik.

Yenilik doğuran hüquqdan fərqli olaraq yenilik doğuran iddia hüquqları yalnız məhkəmə qaydasında iddia qaldırılmaqla həyata keçirilə bilər. Başqa sözlə, yenilik doğuran hüquq sahibi bu hüquqdan yalnız dövlət gücü ilə/məhkəmədə iddia qaldırmaqla istifadə edə bilər; burada iddia qaldırma yalnız prosessual hərəkət deyil, eyni zamanda mübahisələndirilən əqdə münasibətdə bir iradə ifadəsi kimi çıxış edir. Yenilik doğuran iddia hüququnun ayrıca fərqləndirilməsinin əsasında dayanan fikir ondan ibarətdir ki, qanunverici bəzi hallarda hüquq sahibinin belə bir güclü hüquqi mövqeyə sahib olmasını, onun belə bir səlahiyyətlə təmin olunmasını məqsədəuyğun saymamışdır; xüsusilə ictimai qayda ilə bağlı və ya hüquq güvənliyinin təmin olunması, ya da üçüncü şəxslərin mənfəətinin qorunması zəruri olan hallarda bir hüquqi vəziyyət dəyişkənliyi üçün sadəcə hüquq sahibinin iradəsini kifayət hesab etməmiş, bu iradəni məhkəmə süzgecindən keçirməyi məqsədəuyğun hesab etmişdir. Bu halda, hüquqi dəyişiklik, yenilik doğuran bir məhkəmə qərarı ilə meydana gəlir.

Yenilik doğuran iddia hüququ milli qanunvericiliyimiz, o cümlədən MM üçün də yad deyil. Məsələn, nikahın pozulmasını tələb etmək hüququ (Ailə Məcəlləsi, m. 19), nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək hüququ (Ailə Məcəlləsi, m. 25), atalığın müəyyən edilməsini tələb etmək hüququ (Ailə Məcəlləsi, m. 45), atalığa dair mübahisə açma hüququ (Ailə Məcəlləsi, m. 47), məcburi paya hüququ olan şəxsin məcburi payın tamamlanmasını tələb etmək hüququ (MM, m. 667.1 və 1200), vəsiyyətnamənin etibarsızlığını tələb etmək hüququ (MM, 1225.3) və s.

3.4. MM-in 14-cü fəslində sadalanmış əqdi mübahisələndirmək hüquqları: yenilik doğuran hüquq, yaxud yenilik doğuran iddia hüququ?

MM-in 337-ci maddəsinin ümumi norma olması aşkardır. MM-in 14-cü fəslində qanunverici əqdlərin etibarsızlığını əsas olan ayrı-ayrı halları təsbit edir. MM-in 14-cü fəslinin analizi göstərir ki, qanunverici bəzi mübahisələndirmə hüquqlarını yenilik doğuran hüquq, bəzilərini isə yenilik doğuran iddia hüququ kimi nəzərdə tutub. Məsələn, MM-in 339, 347, 349, 350-ci maddələrində təsbit edilmiş hüquqlar yenilik doğuran hüquqlardır; 346.1, 346.2-ci maddələrdə isə yenilik doğuran iddia hüquqları öz əksini tapmışdır.

Burada bir məsələni vurğulamaqda fayda vardır. Belə ki, MM-in 337.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsində əhəmiyyətsiz əqdə verilmiş anlayışdan (xüsusilə, "... məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılıb-sayılmamasından asılı olmayaraq..." ifadəsindən) çıxış etməklə mübahisə edilən əqdlərin də məhkəmə tərəfindən etibarsız sayılmalı olması kimi bir dəlil irəli sürülə bilər. Bu dəlilin əsassızlığını aşağıdakı şəkildə açıqlaya bilərik. *Əvvəla*, MM-in 337-ci maddəsində əhəmiyyətsiz və mübahisə edilən əqdlərə verilən anlayışlar müqayisəli şəkildə formulə edilmiş, əsas fərqləndirici meyarlardan biri, hətta birincisi olaraq isə "məhkəmə tərəfindən etibarsız hesab edilib-edilməmə" müəyyənləşdirilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, 337.2-ci maddənin əvvəlki mətnində "...məhkəmə

tərəfindən etibarsız sayılmasına görə...” ifadəsinə yer verilmişdir. Məlum 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanunla 337.2-ci maddənin mətni demək olar ki, tam fərqli şəkildə formulə edilsə də, 337.3-cü maddənin 1-ci cümləsinə toxunulmamışdır. Nəticədə maddələrin ilkin mətnində sözügedən iki etibarsız əqd növünün fərqləndirilməsinin əsası kimi qəbul edilmiş meyar (“məhkəmə tərəfindən etibarsız hesab edilib-edilməmə”) böyük ölçüdə (bu meyarın yenilik doğuran hüquqlara münasibətdə heç bir önəmi qalmamışdır) öz əhəmiyyətini itirmişdir. *İkincisi*, 337-ci maddənin strukturu baxımından bu cür dəlillə razılaşmaq olmaz. Çünki 337.1-ci maddədə təsnifat aparıldıqdan sonra 337.2 və 337.3-cü maddələrdə müvafiq olaraq, mübahisə edilən və əhəmiyyətsiz əqdlərə anlayış verilməkdədir. MM-in 337.3-cü maddəsində bu açıq, yəni anlayışverici normanın formalaşdırılması, 337.2-ci maddədə isə, mübahisə edilən əqd üçün xarakterik ünsürlərin sadalanması şəklində ifadə edilmişdir. Bu mənada, mübahisə edilən əqdin anlayışı və ünsürlərinin, onların təsbit edildiyi 337.2-ci maddədən deyil, əhəmiyyətsiz əqdin anlayışının öz əksini tapdığı 337.3-cü maddədən çıxış edilməklə müəyyənləşdirilməsi məntiqə və 337-ci maddənin özünün ifadə şəklinə də uyğun olmaz.

3.5. Əqdin etibarsız hesab olunması haqqında tanınma/təsbit, yaxud yenilik doğuran qərar?

3.5.1. Əgər yenilik doğuran hüquqdan (məsələn, 339, 347, 349, 350-ci maddələrdə sadalanan) söhbət gedirsə, onda məhkəmə əqdi etibarsız hesab etmək üçün zəruri olan şərtlərin (məsələn, aldatma nəticəsində bağlanmış əqdə münasibətdə - aldatma əməli+aldatma qəsd+aldatma ilə müqavilənin bağlanması arasında səbəbli əlaqə və s.) mövcudluğunu və MM-in 337.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsindəki qaydaya əməl olunub-olunmamasını müəyyənləşdirməlidir. Bu növ iddialar əqdin qarşı tərəfinin əqdin mübhisələndirilməsi ilə razı olmadığı, habelə mübahisələndirilən əqd üzrə verilənlərin geri qaytarılması haqqında iddialarla birlikdə irəli sürülür. Əgər məhkəmə işdə bu halların mövcudluğunu müəyyən edərsə, onda əqdin etibarsızlığının tanınması haqqında təsbit/tanınma qərarı qəbul edəcəkdir. Bu halda məhkəmə qərarı mübahisə edilən əqdi ortadan qaldırmır, sadəcə olaraq, məhkəmədə iddia qaldırılana qədər əqd tərəfinin və ya maraqlı şəxsin yenilik doğuran hüququnu həyata keçirməsi nəticəsində artıq etibarsız olmuş əqdə münasibətdə bu halın/faktın təsbitini/tanınmasını təmin edir.

3.5.2. Əgər yenilik doğuran iddia hüququndan (məsələn, 346.1, 346.2-ci maddələrdə sadalanan) söhbət gedirsə, onda məhkəmə qərarı bu kimi işlərdə qurucu xarakter daşıyır; yəni mübahisələndirilən əqdin etibarsızlığının əsasında məhz məhkəmə qərarı dayanır. Bu səbəbdən də, bu növ məhkəmə qərarları yenilik doğuran qərarlar adlandırılır.

§ 4. MM-in 354.2-ci maddəsində təsbit edilmiş müddət: iddia müddəti, yaxud kəsici müddət?

4.1. Kəsici müddət – şəxsin müəyyən zaman ərzində öz hüququndan istifadə etməməsi nəticəsində hüququna xitam verilməsini nəzərdə tutan müddətdir. Bu kimi hallarda hüquqa xitam verilməsi yalnız zamanın keçməsindən deyil, müəyyənləşdirilmiş müddət ərzində hüquq sahibinin hərəkətsiz qalmasından irəli gəlir. Başqa sözlə, kəsici müddət subyektiv hüququn həyata keçirilməməsi və ya lazımı qaydada həyata keçirilməməsi halında bu hüququn vaxtından əvvəl xitamına səbəb olur. İddia müddəti və kəsici müddət arasındakı əsas fərqlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- İddia müddəti tələb hüququ üçün xarakterikdir, lakin bəzi istisnalar var. Məsələn, MM-in 477.0.4-cü maddəsinə görə, əsas öhdəliyin icrası müddəti göstərilmədikdə və müəyyənləşdirilə bilmədikdə və ya tələbetmə məqamı ilə müəyyənləşdirilə bildikdə zəminliyə zəminlik müqaviləsinin bağlandığı gündən iki il ərzində kreditorun zəminə qarşı iddia irəli sürmədiyi halda xitam verilir. Kəsici müddətin vətəni isə yenilik doğuran hüquqlar və iddialar bölgəsidir.

- İddia müddətinin keçməsi tələb hüququnun özünün deyil, səlahiyyətli orqanın köməyi ilə məcburi qaydada həyata keçirilməsinin xitamına səbəb olur. Bu hal, MM-in 375.2 və 383-cü maddələrində öz əksini tapmışdır. Kəsici müddətin keçməsi isə, hüququn özünün xitamı ilə nəticələnir.

- İddia müddəti cavabdehin verdiyi ərizə əsasında tətbiq edilir (m. 375.2). Kəsici müddət isə məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə nəzərə alınır.

- İddia müddəti dayandırılma (m. 379), kəsilmə (m. 380) və müəyyən hallarda bərpa edilə (m. 382) bilər. Kəsici müddətlər isə dayandırılma və kəsilməyə tabe deyillər, yalnız qanunda birbaşa nəzərdə tutulan hallarda bərpa edilə bilər.

4.2. Yuxarıda kəsici müddətin fərqləndirici xüsusiyyətlərini sadaladıq. MM-in 354.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətin kəsici müddət olması barədə fikrimizi əsaslandırmazdan əvvəl tələb hüququnun hüquqi təbiətinə qısaca nəzər salmağın faydalı olacağı qənaətinəyik. Belə ki, xüsusi hüququn şəxslərə tanıdığı hüquqlar, yeni bir yanaşmaya görə, “faydalanma hüquqları” (tələb hüququ, hakimiyyət hüquqları, şəxsi hüquqlar və qrup hüquqlarını əhatə edir) və “tənzimləmə hüquqları” (yenilik doğuran hüquqlar, təmsil hüquqları və etiraz hüquqlarını ehtiva edir) olmaqla iki qrupda birləşdirilir. “Faydalanma hüquqları” qrupuna daxil olan tələb hüququ hər hansı bir öhdəlik hüquq münasibəti çərçivəsində müəyyən şəxs(lər)dən (borclu(lar)dan) hər hansı davranışı/əməli tələb etmək imkanı verir. Başqa sözlə, məsələn, öhdəlik münasibətindən əmələ gələn davranışın mövzusu hər hansı əşyanın verilməsidirsə, tələb hüququ kreditora həmin əşya üzərində birbaşa bir hakimiyyət vermir, kreditörün hüququ, borcludan sadəcə müəyyən bir davranışı (yəni əşyanın verilməsini) istəməkdən ibarətdir. MM, “öhdəliyə əsasən bir şəxs (borclu) başqa şəxsin (kreditörün) xeyrinə müəyyən hərəkəti etməlidir, məsələn, pul ödəməli, əmlak verməli, iş görməli, xidmətlər göstərməli və i.a. və ya müəyyən hərəkətdən çəkinməlidir, kreditörün isə borcludan vəzifəsinin icrasını tələb etmək hüququ vardır” deməklə tələb hüququnun bu xüsusiyyətini vurğulamışdır (m. 385.1). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumu “M.Bağirovun şikayəti üzrə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Mülki işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının 04 may 2007-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 30 iyul 2008-ci il tarixli Qərarında “başqa (borclu) şəxslərdən tələb etmək hüququnu subyektiv hüququn ehtiva etdiyi 3 elementdən biri kimi qiymətləndirmişdir”.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən çıxış etməklə, MM-in iddia müddətini tənzimləyən 372-ci maddəsinə nəzər salsaq, iddia müddətinin tələb hüququna münasibətdə tətbiqinin mümkünlüyünü görə bilərik. Çünki 372.1-ci maddəyə görə, “başqa şəxsdən hər hansı hərəkəti yerinə yetirməyi və ya yerinə yetirməkdən çəkinməyi tələb etmək hüququna müddət şamil edilir”. Bu maddədəki hərəkət və ya hərəkətsizlik 385.1-ci maddədə öhdəliyə (o cümlədən öhdəlikdən irəli gələn tələb hüququna) verilmiş anlayışdakı hərəkət və ya hərəkətsizliklə eyniməzmunludur. Təsadüfi deyildir ki, iddia müddəti keçmiş tələblər üzrə borclunun ərizə verməsi tələbin/öhdəliyin xitamına səbəb olmur, sadəcə olaraq kreditörün dövlət gücü/məhkəmə yolu ilə öz tələblərinin icrasına nail olmaq imkanı aradan qalxır. Başqa sözlə, borclu öhdəliyinin icrasından “qanun çərçivəsində yayına” bilir (m. 375.2).

MM-in 354.2-ci maddəsinə gəlinə, həmin maddədəki müddətlərin yenilik doğuran hüquqlara (əqd mübahisələndirmək hüququna) şamil olunması aşkardır. Yuxarıda yenilik doğuran hüquqların bir sıra xüsusiyyətlərini, o cümlədən birtərəfli əqd ilə həyata keçirilməsini qeyd etdik. Birtərəfli əqd ilə həyata keçirilmə həm də onu ifadə edir ki, bu hüququn həyata keçirilməsi üçün qarşı tərəfin hər hansı hərəkət etmə və ya hərəkətdən çəkinmə kimi bir vəzifəsinin icrasına ehtiyac qalmır. Başqa sözlə, yenilik doğuran hüquq sahibi, məcburi icra mexanizmini hərəkətə gətirmədən hüququnu özü təkbaşına həyata keçirir.

Beləliklə, əqd mübahisələndirmək hüququ yenilik doğuran hüquq olduğundan onun həyata keçirilməsi və icrası üçün qarşı tərəfin hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyinə ehtiyac qalmır və deməli, bu münasibətlərə iddia müddətinin tətbiqi istisna edilir. Başqa sözlə, 354.2-ci maddə iddia deyil, kəsici müddəti nəzərdə tutur. Təsadüfi deyildir ki, 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanunla maddənin adındakı “iddia müddətləri” ifadəsi “müddətlər” sözü ilə əvəzlənmişdir. Başqa sözlə, qanunverici özü bu halı, normativ qaydada açıqlamışdır.

Hazırkı paraqrafı yekunlaşdırmazdan əvvəl, iki məqamı vurğulamaqda fayda vardır. *Birincisi*, yenilik doğuran iddia hüquqlarının məhkəmə qaydasında həyata keçirilməsi 354.2-ci maddədəki müddətin iddia müddəti kimi qəbuluna əsas vermir. Çünki bu halda məhkəmədə iddia qaldırılması hüquq sahibinin deyil, əqdin digər tərəfinin maraqlarının qorunmasına xidmət edir, başqa sözlə, qanunverici bu növ hüquqların məhkəmə nəzarətindən keçirilməsini uyğun görmüşdür. Bu mənada iddia, cavabdehin hər hansı vəzifəsinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) icra etdirilməsinə yönəlmir, əvəzində yenilik doğuran hüququn məhkəmə qaydasında reallaşdırılmasına xidmət edir. *İkincisi*, mübahisə edilən əqdin yenilik doğuran hüququn həyata keçirilməsi nəticəsində etibarsız hesab olması halı ilə və bundan sonra meydana çıxan öhdəliyin (etibarsız əqd üzrə əldə edilənlərin və ya onların dəyərini hüquq sahibinə qaytarılması) məcburi qaydada icrası halını biri-birindən fərqləndirmək lazımdır. Başqa sözlə, birinci halda, yenilik doğuran hüququn həyata keçirilməsindən, ikinci halda isə, bu hüququn həyata keçirilməsi nəticəsində meydana gələn öhdəliyin icrasının tələb olunmasından (tələb hüququndan) söhbət gedir.

IV. Nəticə.

Hazırkı araşdırma çərçivəsində MM-in 337 və 354-cü maddələrinin həqiqi məzmunu və həmin maddələrin məhkəmə təcürbəsində səhv tətbiqi ilə bağlı mövqeyimizi ifadə etdik. Məqalənin nəticə hissəsində gəldiyimiz qənaətləri qısa şəkildə sadalamaqla kifayətlənəcəyik.

1. MM bağlanmamış/mövcud olmayan və etibarsız əqd anlayışlarını fərqləndirir. Bu təsnifatın nəzəri olduğu qədər praktiki əhəmiyyəti də vardır.

2. MM etibarsız əqd dedikdə, yalnız əhəmiyyətsiz və mübahisə edilən deyil, həm də natamam əqdləri ehtiva edir.

3. MM yenilik doğuran hüquqlarla yanaşı, yenilik doğuran iddia hüquqlarını da təsbit edir. Bu mənada, MM-in 14-cü fəslindəki hüquqlardan 339, 347, 349, 350-ci maddələrində təsbit edilmiş olanlar yenilik doğuran, 346.1, 346.2-ci maddələrdəkilər isə, yenilik doğuran iddia hüquqlarıdır. MM-in 32.1 və 343.1-ci maddələri arasındakı ziddiyyət 32.1-ci maddənin lehinə həll edilməli, başqa sözlə, fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış fiziki şəxsin öz himayəçisindən razılıq almadan bağladığı əqd mübahisə edilən deyil, natamam əqd kimi qəbul olunmalıdır.

4. MM-in 337.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsində əks olunmuş hüquq – yenilik doğuran hüquqdur. MM-in 14-cü fəslə baxımından yenilik doğuran hüquq və yenilik doğuran iddia hüququ təsnifatının aparılmasını məlum 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanuna borcluyuq. Təəssüf ki, milli məhkəmələrimiz 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanunla edilmiş dəyişiklikləri, yəni yenilik doğuran hüquqlar və yenilik doğuran iddia hüquqları arasındakı fərqi nəzərə almamışlar; nəticədə 337.2-ci maddə başda olmaqla MM-in 14-cü fəslinə edilmiş dəyişikliklərdən faydalanmaq mümkün olmamışdır.

5. Yenilik doğuran hüququn həyata keçirilməsi üçün məhkəməyə müraciət etməyə ehtiyac yoxdur; lakin bəzi hallarda (məsələn, özünə münasibətdə bu cür hüquq həyata keçirilmiş şəxsin bu halı mübahisələndirməsi və s.) bu halın məhkəmə qaydasında tanınmasına ehtiyac yarana bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu barədə məhkəmə qərarı əqdi etibarsız hala gətirmir, sadəcə olaraq, qanuna uyğun şəkildə əqd tərəfinin birtərəfli iradə ifadəsi ilə etibarsız olmuş mübahisələndirilən əqdin etibarsızlığı faktını tanıyır. Bir sözlə, qurucu deyil, açıqlayıcı xarakterdədir.

6. Yenilik doğuran iddia hüquqları isə bilavasitə məhkəmə yolu ilə həyata keçirilməlidir. Məhkəmənin əqdin etibarsızlığı barədə qərarı isə tanınma deyil, yenilik doğuran qərardır; başqa sözlə, əqd tərəfin birtərəfli iradəsi deyil, məhkəmə qərarı əsasında etibarsız olacaqdır.

7. MM-in 354.2-ci maddəsində təsbit edilmiş müddət iddia müddəti deyil, kəsici müddətdir. Məhkəmələr bu müddətə əməl edilib-edilməməsini öz təşəbbüsləri ilə yoxlamalı və şərtlər varsa, müddəti tətbiq etməlidirlər. Bir sözlə, iddia müddətindən fərqli olaraq, mübahisə tərəfinin kəsici müddətin tətbiqinə dair ərizə verməsi tələb olunmur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Akıncı Şahin. Borçlar Hukuku Bilgisi. Genel Hükümler. Dokuzuncu Baskı, Konya, 2016.
2. Akipek Şebnem. Tamamlayıcı olgunun hukuki işleme etkisi. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 44, S 1-4, Ankara, 1995, s. 269-291.
3. А.П.Сергеев. Некоторые вопросы недействительности сделок. Очерки по торговому праву: Сборник науч. тр./ Под ред. Е.А.Крашенинникова. Ярослав. гос. ун-т; Ярославль, 2004, Вып. 11.
4. Ayan Mehmet. Borçlar Hukuku (Genel Hükümler), 7. Baskı, Konya, 2012.
5. Buz Vedat. Medeni Hukukta Yenilik Doğuran Haklar. Ankara, 2005.
6. Eren Fikret. Borçlar hukuku. Genel hükümler, 14. baskı, Ankara, 2012.
7. Herrmann Thomas. Mülki prosesdə tətbiq ediləcək hüququn tapılması (Azərbaycan qanunvericiliyi: kazuşların köməyi ilə mülki işlər üzrə hakimlərin yeni iş texnikasına giriş). "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, Bakı, 2012.
8. Крашенинников Е.А. Понятие и предмет исковой давности. Ярославль, 1997.
9. Крашенинников Е.А.. Сделки, нуждающиеся в согласии. Очерки по торговому праву: Сборник науч. тр./ Под ред. Е.А.Крашенинникова. Ярослав. гос. ун-т; Ярославль, 2008, Вып. 15, стр. 5-18.
10. Kılıçoğlu Ahmet. Borçlar hukuku. Genel hükümler, 20. bası, Ankara, 2016.
11. Koç Nevzat. Türk Medenî Hukukunda ve Roma Hukukunda Hükümsüzlük, DEÜHFD., 1981,Y.2, S.2, s. 127-172.
12. Гражданское право:учеб.: в 3т. Т.1.; под.ред. А.П.Сергеева.-М.: РФ-Пресс, 2010.
13. Гутников О.В. Недействительные сделки в гражданском праве. Теория и практика оспаривания. М.: Бератор-Пресс, 2003.
14. Лебедева К.Ю. Правовые последствия истечения срока исковой давности. Правовые проблемы укрепления российской государственности:Сб. статей.-Ч. 5/Под.ред.В.Ф.Воловича,Томск: Изд-во Том.ун-та, 2000, стр. 41-48.
15. Oğuzman Kemal, Barlas Nami. Medeni Hukuk (Giriş. Kaynaklar. Temel Kavramlar). 22. Bası, İstanbul, 2016.
16. Oğuzman Kemal, Öz Turgut. Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, Cilt-1., Gözden Geçirilmiş 14. Bası, İstanbul, 2016.
17. Öztan Bilge. Medeni Hukukun Temel Kavramları, 40. Bası, Ankara, 2015.
18. Serozan Rona. Medeni Hukuk. Genel Bölüm/Kişiler Hukuku.İstanbul, 2011.
19. Шестакова Н.Д. Недействительност сделок.2-е изд., испр. и доп., СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008.
20. Тузов Д.О. К вопросы о приминении исковой давности к негационным притязаниям. Правовые проблемы укрепления российской государственности:Сб. статей.-Ч. 12/Под.ред. В.М.Лебедева.-Томск: Изд-во Том.ун-та, 2002, стр. 7-10.
21. Тузов Д.О. Ничтожность и оспоримость юридических сделок: к вопросы о генезисе и основании разграничения. Правовые проблемы укрепления российской государственности:Сб. статей.-Ч. 19/Под.ред.Б.Л.Хаскельберга, В.М.Лебедева.-Томск: Изд-во Том.ун-та, 2004, стр. 9-16.